

LIDIA MÜLLEROWA

STOSUNKI WŁASNOŚCIOWE W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU

W drugiej połowie XVIII w. województwo lubelskie należało do średnich pod względem wielkości obszaru województw w Koronie¹. Liczyło ponad 10 tys. km², a jego ludność można szacować na prawie 300 tysięcy². W skład województwa wchodziły: powiat lubelski, powiat urzędowski oraz ziemia łukowska, obejmujące ogółem 1137 miejscowości, w tym 47 miast, co stanowiło ponad 4⁰/₀ ogólnej liczby osad. Większość z tych miast należy zaliczyć do grupy małych miasteczek, których mieszkańcy zajmowali się głównie rolnictwem, co jeszcze pogłębiało rolniczy charakter całego regionu³.

Odtworzenie stosunków własnościowych na omawianym terenie w XVIII w., wobec fragmentarycznie tylko zachowanych inwentarzy dóbr ziemskich⁴, jest możliwe dzięki istnieniu sporządzonej w okresie międzywojennym dla celów Atlasu Historycznego Polski kartoteki wszystkich miejscowości województwa lubelskiego w drugiej połowie XVIII wieku. Kartoteka zawiera wypisy z podstawowych, w większości zniszczonych w czasie drugiej wojny światowej źródeł, które podają obok innych informacji również nazwiska właścicieli poszczególnych miejscowości (nawet wówczas, kiedy było ich kilku czy kilkunastu) oraz większych kompleksów majątkowych (starostwa, klucze własnościowe).

¹ Do 1772 r. można przyjąć pomiary S. Wojciechowskiego (*Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*. Warszawa 1966), który oblicza powierzchnię woj. lubelskiego na 10 684 km². Zmiana granic województwa nastąpiła w 1772 r. i 1776 r., por. J. Mazurkiewicz. *W czasach stanisławowskich*. W: *Dzieje Lubelszczyzny*. T. 1, Warszawa 1974 s. 443; W. Müller. *Zakony w diecezjach i województwach*. W: *Zakony męskie w Polsce w 1772 r.*, Lublin 1972, na s. 76 tabela z pomiarami województw.

² I. Gieysztorowa. *Badania nad historią zaludnienia Polski*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 11: 1963; por. Mazurkiewicz, jw. s. 445.

³ Liczbę miejscowości województwa lubelskiego w 2 poł. XVIII w. obliczono na podstawie materiałów Kartoteki dla woj. lubelskiego, obecnie w posiadaniu Instytutu Atlasu Historycznego PAN w Warszawie.

⁴ *Katalog inwentarzy dóbr ziemskich XVI-XVIII w. (sporządzony na podstawie ksiąg grodzkich i ziemskich)*. Oprac. pod red. W. Maciejewskiej. Warszawa 1959. Na podstawie wspomnianej Kartoteki udało się ustalić przynależność własnościową poszczególnych miejscowości. Oparto się przede wszystkim na wypisach z taryf podymnego dla lat: 1775, 1777, 1789, 1790, taryf ofiary 10-go grosza z 1789 i 1790 r., lustracji królewskich z 1789 r. oraz wizytacji bpa Andrzeja Stanisława Załuskiego z 1748 r. i wizytacji bpa Kajetana Sołtyka z 1781 r.

Załączony kartogram, tabela oraz poniższe uwagi dotyczą wszystkich miejscowości istniejących na terenie województwa lubelskiego w interesującym nas okresie. Dzielimy je zgodnie ze stanem faktycznym i stosowanym w literaturze podziałem na trzy zasadnicze kategorie: królewskie, kościelne i szlacheckie. Wyróżniamy również własność królewsko-szlachecką i kościelno-szlachecką oraz bardzo nieliczną na tym terenie własność miejską⁵. W kategorii osiedli o własności mieszanej nie zostały jednak uwzględnione uposażenia plebanów w miejscowościach parafialnych. W większości wypadków procent dymów plebańskich nie był na tyle wysoki, aby mógł wpłynąć na ogólny charakter własnościowy tych osiedli⁶.

Tab. 1. Zróżnicowanie własnościowe miejscowości w województwie lubelskim w drugiej połowie XVIII wieku

Własność	Pow. lubelski			Z. łukowska			Pow. urzędowski			Razem miejscowości	%
	miast	wsí	%	miast	wsí	%	miast	wsí	%		
królewska	7	53	11,3	1	37	13,3	1	5	1,9	104	9,1
kościelna	1	21	4,1	—	7	2,4	—	20	6,3	49	4,3
szlachecka	16	424	82,5	5	236	84,0	16	273	91,2	970	85,3
król.-szlach.	—	4	0,8	—	—	—	—	—	—	4	0,4
kośc.-szlach.	—	6	1,1	—	1	0,3	—	2	0,6	9	0,8
miejska	—	1	0,2	—	—	—	—	—	—	1	0,1
Łącznie	24	509	100,0	6	281	100,0	17	300	100,0	1137	100,0

Jak widać z powyższej tabeli, we wszystkich trzech powiatach województwa lubelskiego przytłaczającą większość stanowiły miejscowości należące do szlachty (82,5% do 91,2%). Przewaga własności szlacheckiej jest tu przy tym jeszcze bardziej wyraźna niż na pozostałych terenach Małopolski (43,4% — 80,7%), kosztem własności królewskiej, a zwłaszcza kościelnej, wyjątkowo słabo reprezentowanej w województwie lubelskim.

Tab. 2. Rodzaje własności ziemskiej

Własność	Woj. lubelskie	Małopolska Zachodnia ⁷
królewska	1,9—13,3%	4%—27,7%
kościelna	2,4%—6,3%	12,7%—51,9%
szlachecka	82,5%—91,2%	43,4%—80,7%

⁵ W omawianym okresie do Lublina należała wieś Bronowice (odkupiona w 1758 r.) i folwark Ponigwoda. Liczne procesy, jakie miasto prowadziło z właścicielami części miasta i okolicznych folwarków nasuwają przypuszczenie, że do miasta Lublina należało więcej majątków. Por. J. Riabinin. *Materiały do historii miasta Lublina 1317-1792*. Lublin 1938.

⁶ Najczęściej do poszczególnych plebanii należało od 3 do 5 dymów. Zdarzały się jednak wyjątki, np. w parafii Częstoborowice do plebana należało 11 dymów na 38 istniejących tam w 1789 r., a w parafii Biskupice 19 na 84 dymy.

⁷ Dane dla terenu Małopolski zaczerpnięto z pracy: H. Madurowicz i A. Podraza. *Regiony gospodarcze Małopolski Zachodniej w drugiej połowie XVIII w.* Wrocław 1958 s. 174-175.

Na własność królewską w województwie lubelskim składało się 9 miast i 95 wsi, co stanowiło 9⁰/₀ ogółu miejscowości. Ponadto była ona reprezentowana w 4 wsiach o własności mieszanej (królewsko-szlacheckie). Pomiędzy poszczególnymi powiatami występowały jednak znaczne różnice — od 1,9⁰/₀ w powiecie urzędowskim do 13,3⁰/₀ w ziemi łukowskiej.

Na terenie ziemi łukowskiej własność królewska grupowała się wokół miasta Łukowa (starostwo łukowskie) i stanowiła dosyć zwarty kompleks wraz ze starostwami: zbuczynskim, wiśniowskim i kąkolownicim. Najwięcej miejscowości królewskich było jednak w powiecie lubelskim, gdzie też znajdował się największy kompleks dóbr królewskich w skali całego województwa — starostwo parczowskie, obejmujące 2 miasta i 19 wsi. Obok tego starostwa należy wymienić jeszcze starostwa: lubelskie, kazimierskie, wąwolnickie „oraz dzierzawę gołąbską i przybysławicką. Na własność królewską w powiecie urzędowskim składały się: miasto Urzędów wraz z wsiami Dzierzkowice i Książomierz oraz folwarkami Krzywie i Zalesie, wchodzącymi w skład starostwa urzędowskiego, wsie Jarentowice i Kamień, należące do starostwa soleckiego oraz wieś Branewka, która dopiero w 1789 r. przeszła na własność króla⁸. Wymienione wyżej dobra nie były bezpośrednio użytkowane przez króla, ale oddawane w dzierzawę dożywotnią lub dziedziczną. Powiększało to jeszcze zasób ziemi, będącej w posiadaniu magnatów i bogatej szlachty⁹.

4,3⁰/₀ miejscowości województwa lubelskiego należało do instytucji kościelnych. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż znajdowały się one przede wszystkim w rękach instytucji kościelnych spoza województwa. I tak na terenie ziemi łukowskiej z 7 wsi należących do Kościoła 5 (dobra Lipniak) było własnością dominikanów warszawskich. Z pozostałych — Bystrzyca należała do oo. pijarów łukowskich, a Zofibór do oo. dominikanów z tej miejscowości.

W powiecie lubelskim własność kościelna grupuje się przede wszystkim wokół miasta Puchaczowa, które wraz z 5 wsiami (klucz puchaczowski) należy w dalszym ciągu do benedyktynów świętokrzyskich, oraz wokół Lublina, gdzie oprócz sióstr benedyktynek sandomierskich pojedyncze wsie lub niewielkie majątki należą do zakonów mających swoje placówki w Lublinie (dominikanie, pijarzy, bonifratrzy, wizytki). Wybijają się wśród nich własność brygidek z Lublina (5 wsi).

Na terenie powiatu urzędowskiego osiedla kościelne układają się wzdłuż Wisły. Majątki swoje posiadały na tym terenie kapituła sandomierska i kapituła krakowska, mieli je też wymienieni już w powiecie lubelskim benedyktyni świętokrzyscy oraz franciszkanki krakowskie, posiadające klucz borowski. Opactwo ojców cystersów z Koprzywnicy posiadało całą parafię Zakrzówek (4 wsie), kanonicy regularni laterańscy z Kraśnika — 2 wsie, a dominikanie janowscy wieś Kawęczyn. Dobra jezuickie w powiecie lubelskim (klucz żyrzyński) oraz w powiecie urzędowskim (klucze godowski i ratoszyński) należały w omawianym okresie do szlachty.

Własność szlachecka była bardzo zróżnicowana. Składały się na nią zarówno miejscowości należące do drobnej szlachty zagrodowej czy czą-

⁸ L. Müllerowa. *Stan osadnictwa i stosunki własnościowe w powiecie urzędowskim w ostatnich latach dawnej Rzeczypospolitej*. W: *Z dziejów powiatu kraśnickiego*. Lublin 1964 s. 184.

⁹ Nie jest to zjawisko charakterystyczne tylko dla XVIII. Por. G. Hyczeko, S. Tworek. *W dobie upadku saskiego* W: *Dzieje Lubelszczyzny*. Red. T. Mencil. T. 1. Warszawa 1974 s. 397.

stkowej, jak i całe klucze dóbr magnackich. Na kartogramie zaznaczono osobno obszary o zgrupowaniu wsi szlachty zagrodowej. Z łatwością daje się zauważyć ich masowe występowanie na terenie ziemi łukowskiej, a zwłaszcza w okolicach Zbuczyna, Domanic, Trzebieszowa, Łukowa i Ułana. W innych częściach województwa miejscowości należące do szlachty zagrodowej występują sporadycznie w okolicach Parczowa, Wąwolnicy, Niedrzwicy, Bychawy, Targowiska i Potoku Wielkiego.

Grupę zbliżoną pod względem własnościowym do szlachty zagrodowej stanowiła tzw. szlachta cząstkowa. Liczna w XVII wieku¹⁰, pod koniec w. XVIII jest trudna do wyodrębnienia, ponieważ często posiadała swoje części we wsiach szlachty zagrodowej. Wyróżnić ją można po liczbie posiadanych dymów lub na podstawie wzmianek źródłowych, mówiących, że „wysiewa więcej niż 10 korcy”. W ziemi łukowskiej nie było miejscowości należących wyłącznie do szlachty cząstkowej. W powiecie lubelskim notujemy takich osiedli kilkanaście, a w powiecie urzędowskim około dziesięciu.

Bardzo słabo była reprezentowana w województwie lubelskim własność szlachty jednowioskowej. Większość miejscowości należała do szlachty średniozamożnej i bogatej. Przeprowadzenie zróżnicowania szlachty na podstawie liczby należących do niej osiedli nastęcza w tym wypadku sporo trudności. Niejednokrotnie bowiem wśród właścicieli majątków kilkuwioskowych trafiają się wielcy posiadacze, mający na terenie województwa lubelskiego tylko część swoich dóbr.

W latach osiemdziesiątych XVIII w. na terenie województwa lubelskiego istniało ponad 50 kluczy własnościowych różnej wielkości. Ograniczamy się tutaj tylko do wymienienia większej własności¹¹. Na terenie ziemi łukowskiej zdecydowanie wybijały się: własność Jana Potockiego, do którego należało tu 1 miasto i 13 wsi (klucz radzyński), Aleksandry z Czartoryskich Ogińskiej — 1 miasto i 9 wsi (klucz siedlecki), Anny Jabłonowskiej, wojewodziny braclawskiej — miasto Kock i 7 wsi (klucz kocki) oraz Ignacego Scypiona klucz syrokomlski, na który składało się miasto Syrokomla oraz 5 wsi. Ponadto po kilka wsi posiadali tu sukcesorzy Antoniego Rzewuskiego, Wincenty Załuski oraz Barbara Świdzińska — kasztelanowa radomska.

W powiecie lubelskim do największych właścicieli należy zaliczyć Sanguszków, którzy posiadali tu klucz lubartowski (2 miasta i 14 wsi), klucz kijański i rudnicki, Stanisława Kossowskiego — starostę sieradzkiego, do którego należały 2 miasta i 9 wsi, Czartoryskich — do księcia Augusta Aleksandra Czartoryskiego należały dobra obejmujące 2 parafie: Końskowolę i Włostowice (m. Końskowolę i 21 wsi), Małachowskich — 1 miasto i 16 wsi (klucz czemiernicki), Potockich — 1 miasto i 15 wsi (klucz kurowski), Hryniewieckich — 1 miasto i 10 wsi (klucz markuszowski), Bielińskich, do których należały dobra Kozłówka (m. Kamionka i 6 wsi) oraz 6 wsi w parafii Dys, Branickich — 1 miasto i 9 wsi (klucz łączyński), Byszewskich — 1 miasto i 5 wsi (klucz baranowski) oraz Lubomirskich, posiadających 11 wsi w kluczu Dobrze i Szczekarków.

W powiecie urzędowskim wśród wielkiej własności dominowała Ordynacja Zamoyska, do której należały w omawianym okresie 3 miasta: Janów, Kraśnik, Goraj, i ponad 70 osiedli (klucze: batorski, gorajski, janow-

¹⁰ J. R. Szaflik. *Wieś lubelska w pierwszej połowie XVII w.* „Rocznik Lubelski” 3: 1960 s. 116.

¹¹ Jako dolną granicę przyjęto, na podstawie sytuacji lokalnej, posiadanie miasta i przynajmniej 5 wsi.

ski, kraśnicki, solski). Z większych właścicieli należy wymienić ponadto Lubomirskich, którzy posiadali tu 2 miasta i 17 wsi (klucz opolski), Ponia-towskich, do których należały miasteczka Józefów i Prawno oraz 9 wsi, Wisłockich — 1 miasto i 7 wsi (dobra Frampol), Potockich, do których należało miasteczko Biłgoraj i 6 wsi, Steckich, których dobra składały się na klucz bychawski — 1 miasteczko i 6 wsi, oraz Joachima Morstyna, — starostę skotnickiego, którego dobra obejmowały klucz rachowski — miasteczko Annopol i 5 wsi.

Uszczuplona bardzo w porównaniu z okresem wcześniejszym własność miejska była reprezentowana tylko przez należące do Lublina wieś Bronowice i folwark Ponigwodę. Wieś Konopnica przeszła w 1677 r. w ręce Jana Gałęzowskiego z Targowiska¹², a w źródłach z drugiej połowy XVIII w. występuje stale jako własność braci Siekierzyńskich.

---

¹² Riabinin, jw. s. 133.

LIDIA MULLEROWA

WŁASNOŚĆ ZIEMSKA W WOJ. LUBELSKIM W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU

